

ԿՐԼԻԿՐՈՅ ԿԱՐՈՂԻԿՈՍՆԵՐԸ

ԺԲ.

ԱԶԱՐԻԱ ԶՈՂԱՅԵՐԻ

1581 Փետր. 5 Դշ. — № 1601 ՅԵԽ. 2.

Գ.

Մէրտնացի Դաւիթի ատեն (1583—1613) Ս. Յակոբ ծանր պարտքերու տակ ճնշուած էր նորէն: Վանքին նուիրական բոլոր անոթներն ու սպասները, գլխատներն ու արժէքաւոր առարկաները գրաւ դրուած էին արար պարտապահանջներու քով, և Դարանաղցին, որ Դաւիթի ատեն նշուածապէս եկած է, կ'ըսէ թէ խաշ մը անգամ էր մնացած Ս. Յակոբի մէջը^(*):

Ազարիա՝ Ս. Յակոբը փրկելու համար այս պարտապանի անարգ վիճակէն, Ամիթ գնաց, որուն առաջնորդն էր Ռուֆայի Սրապիոն Եպս., յետոյ Դրիգոր ժԳ. Կթղիսն իջմիտածնի, ուր հրաւիրեցին նաև Պետրոս Կարկառեցին, որոնց երկուքն ալ, իրենց գիտութեամբ և արժանիքով, ջանք պէս կը փայլէին Միջագետքի մէջ, և խորհրդակցութիւններ կատարեցին Ս. Յակոբի պարտքերուն վճարման ճար մը գտնելու համար, և որոնցին ազգային հանգանակութիւն մը կատարելու ռազմակի իրենց հակադրութեանը ներքեւ, և զիւրութեան համար երեք չըջնանալներու բաժնեցին հանգանակութեան վայրերը^(**): Առաջինը՝ Ամիթ, Միջագետք և Քիւրթիստան՝ Սրապիոնի երկրորդը՝ Սեբաստիոյ գաւառը, Եւգոհիա, Դա-

դաւիա և Հալէպ՝ Ազարիա կիզի. բոս Դարանաղցուոյ, բայց ուրիշ յիշատակարանի մը համեմատ Ազարիա դացած է մինչև Բաղէշ, ըսել է մինչև Հայաստանի հարաւային կողմերը. երրորդը՝ Կարնոյ գաւառը, մօտահաս երկիրներով՝ Կարկառեցին, ըսել է Հայաստանի արեւելեան հիւսիսային կողմերը, և Դարանաղցին կ'ըսէ որ երբ Կարկառեցին «մեր աշխարհն» (երզնկա, Բաբերդ) եկաւ, մենք այ մեր վարժապետին հետ (Սրապիոն Բաբերդցի) օգնեցինք իրեն մեր կարողութեան չափով:

ժամանակին այս երեք նշանաւոր մտաւորականները, անձամբ և իրենց աշակերտներուն աւանդակութեամբ «ժողովեցին բազում և անհամար գանձս ոսկոյ և արծաթայն»:

Դարանաղցին այնպէս մը կը պատմագրէ հանգանակութեան պարտքերը որ իբրեւ թէ միայն Ռուհայեցին և Կարկառեցին անձամբ չըբջած ըլլան իրենց չըջնանալներուն մէջ և ջուղայեցին Ամիթէն վերադարձած ըլլալ Հալէպ և հանգանակութիւնը կատարել տուած՝ իր աշակերտներուն ձեռքով:

Բայց Ազարիայի աշակերտներէն Յովհաննէս Անթէպցին հետաքրքրական մանրամասնութիւններ արձանագրած է յիշատակարանի մը մէջ (Թիւ 133 2եւ. 2. մասով վանքին), որով կ'իմանանք թէ Ազարիա երեք տարի իր Աթոռէն հեռի մնաց, Արեւելքի մէջ հանգանակութիւն ընելու համար «վասն սուրբ Երուսաղեմայ պարտուցն», և, ըստ վկայութեան Աշպահ Եփրեմ Կթղի, ուղեկցութեամբ Աշպահ մտաւ Միւնասի^(*): Իսկ Ս. Յակոբի Մատենադարանին Թիւ 338 2եւագրին

(*) «Եւ այս Դաւիթ անճոն եւ անվնար պարտական էր աւարտ գտնել Յակոբ և գտնել Յարութիւնն, գամենայն սրբութիւնն, զանկէն և զարժարեղէն, զխաշ և զոսկեռնի Աւեստանն և զուրջառն»՝ զբաւ էին եղեալ յարազ Տանկայն: Յոժամ մեկ այլ կտաւ Դաւիթ ժամանակն, մէկ խաշ չկայր եւ ոչինչ սրբութիւն կամ սպառ զարդուց. մեկնացուցեր էր գամենայն» (Դրեղցի. Ժմկկր. էջ 320):

(**) Ուրիշ աղբիւրի մը համեմատ Դրիգոր Կեսարացին ալ «զնաց ի Բիւզանդիա վասն երուսաղեմայ պարտուցն ի ժամանակս Տէր Ազարիա Կարողիկոսին» (Թիւ 1801 2եւ. Ս. Յակոբայ Մատենադարանին, ինչպէս նաև Թիւ 133 2եւ. Ազգ. Մատենադարանին Ղալաթիոյ): Աս երկու 2եւագրներուն մէջ ամբողջ է այն Յիւստակարանը, զոր գրած է Յակոբ Երեզ, իր հօրեղբոր Դրիգոր Կեսարացիի մասին: Այլ Յիւստակարանին պակասաւոր մէկ օրինակը հեռաւարտն է մէկ Կողոմիս մէջ (էջ 78-80) բոս Թիւ 108 2եւագրին Ղալաթիոյ Ազգ. Մատենադարանին, եւ որով ամբողջին յետոյ հանդիպեցալ վերոյիշեալ 2եւագրիներու մէջ: Դրիգոր Կեսարացիին երուսաղեմի պարտուց համար Բիւզանդիոն երբայն յիւստակարանին կը գտնուէր Յակոբ Երեզի Յիւստակարանին վերջին մասին մէջ: Դարանաղցին, որ ցաւելու պատճառներ ունեցաւ Կեսարացիէն, հաւանաբար զանց ըրած ըլլալ գրել իր պատմութեան մէջ ամբողջակաւ իրենց երուսաղեմի պարտուց բարձրան աւելանութիւններուն:

(*) Անթէպցիին խօսքերը. — «Եւ էր ի սոյն ժամանակս (Սարուհիի յարձակման տարին Սիսի վրայ) յաջորդ և կարողիկոս հայապետական Արտուրն Սրայ ամենազովելի եւ շնորհալոյսմ վաստ զարգաբեալն ի յԱստուծոյ Տէր Ազարիա, որ վասն սուրբ երուսաղեմայ պարտուցն երեք ամ հեռացեալ յԱրտուրն ընդ արեւելս, եւ էր Ս. Ազն ի Ասանայ: Զկնի երկոյ ամաց եղեւ գալուտս նորա ի Հալապ»:

Եւ Աշպահեան Եփրեմ կրդս. առնելով Անթէպցիէն կ'ստանաւորէ.

— «Միմաս անունն այն բաշարան,

.....

Ընդ արեւելս երեք ամ
Սորա եղեալ տարադական,
Հայրապետի մեր հայկական
Նազողի յարոյ զիսպետական,
Ազարիայն այն սրբազան
Հանդիսանայր յարոյ յայնմամ.
Վասն պարտուցն յոգնազան
Սուրբ Արտուրն շնորհական,
Դիմեաց յաշխարհ տարադական
Աշպահիւ մեր բաշարան,
Ի Բերիա տուեալ վախճան
Յիւրն արաւ չեղեալ ժաման.
Տեսն Յոնաննու մտեալ փոխան,
Այն որ բանիս է վկայարան»
(Սխուտան, էջ 221):

յիշատակարանը կ'ըսէ թէ Աղարիա Բաղէշ եկաւ 1600ին ողորմութիւն հաւաքելու և Երուսաղէմը աղատելու համար այլազգիներու ձեռքէն(*)։

Յովաննէս Անթէպցին շարունակելով իր պատմութիւնը հանդանակութեան մասին, կ'ըսէ, եւս ալ Սերաստիոյ մէջ զբաւ ժողովեցի և 500 կարմիր սպի բերի Հալէպ։ Եւ ինչպէս կ'երեւի Անթէպցիի բաժնեւէն, Դաւիթ Մէրտինցին Հալէպ էր այդ միջոցին, Աղարիայի մօտ, անշուշտ կանչուած Ս. Յակոբի պարտաւճ վճարման մօտին կարգադրութիւններ ընելու նպատակով։ Աղարիա 24,000 մարշիլ կը յանձնէ Անթէպցիին, որ Դաւիթի և ուրիշ հաւատարիմ հարաւարաստ անձներու հետ Երուսաղէմ կուգայ, և ըստ Դաւիթնապցիի նամի գիծով, որու փաշայէն տալիս էր մին ալ կ'առնէ իրենց հետ, որպէս զի «սէ սը սեմ հառնէ նոցա»։ Պարտասէր շէյխերը կը հանձնեն, զգոմանս աղաչելով և դոմանս տեղացի (—Երուսաղէմ) փաշային երկեցուցեալ, ոմանց պահանջը ամրորովին կը վճարեն, ոմանց պահանջքին կէտը, որոնց գումարը կը յանգի 16,000 մարշիլի, և Ս. Յակոբի բոլոր սպաններն ու զարդերը կ'աղատեն դրաւ և ուրախութեամբ Զատիկն ալ տօնելով Երուսաղէմի մէջ, կը վերստին դառնան Հալէպ։

Դարանապցին ուրիշ մանրամասնութիւն մըն ալ ունի, որուն համեմատ Անթէպցին Ս. Յակոբի պարտքերը վճարել էր, վանքն ալ կը մաքրագործէ՝ տուններէն կամ սենեակներէն արտաքսելով Մէրտինցի աշխարհականները, որոնք շատ ատեններէ խիբ «յորդաւոց յորդիս» տիրա-

(*) Յիշատակարան Թիւ 338 Ձեռագրին (Հմուտ. Մեկն. Գործոց՝ Դէորդայ Լամբրոնացոյն)։ —«Փառք ամենասուրբ երրորդութեան Հօր եւ Որդոյ եւ Հօգուոյն Սրբոյ, որ Խաղաղութիւն անարժան գրչիս Սարգսիս ի յանկ եւ ի յաւարտ հասանկ այսմ տառիս, ի թվիս. Հայոց. ԹԻԹ. (= 1600) ի քաղաքս Բաղէշ։

Այդ գրեցաւ սա ի դառն եւ ի չար ժամանակիս, զոր անօրէնքն յամէն դիմաց նեղել գրիտակայս ի հարկապանաւորութիւն, որ ի քաղաւմ հարկապահանջութենէն Սիլիթացոց զոր պահանջէին, քաղաւմ պարսա անկեալ էր ի վերայ երուսաղէմայ, եւ երուսաղէմ կայր ի գերութիւն նոցա։

Զոր տեսեալ եւ լուեալ Սուրբ Վարդապետն Աղարիայ. որ էր յայնմ ժամանակի հայրապետ Սրայ եւ փղցկալը ի սրտի իւրում. եւ ո՛չ գիտէր թէ զի՞նչ արասցէ. եւ ի տրւելութենէ Հոգւոյն Սրբոյ ետրվեցմաւ եկանել յիկրիքն Հայոց տառնով ողորմութիւն քո Պօղոսի. տանն եւ աղատել զերուսաղէմ ի յայտագրաց եւ եկեալ հնաս քաղաքութեամբ ի քաղաքս Բաղէշ, եւ տեսեալ զայս ամային. տառս, զոր էր ժողովեալ սք. աւետարանիչն Դուկաս ի Պօղոսէ, եւ մկնեալ Սուրբն Յովնան Ոսկերեքուն եւ Սուրբ Հայրն Եփրեմ. եւ ցանկացող եղիւ ամա՛ւ եւ Խոտափաղ սրտի գրել յիշատակ հոգւոյ իւրոյ եւ ծնօղաց իւրոց, ձօրն Պաղատին եւ մօրն Ողբափառին, եւ եղբորն Աղապարին, հանգուցեալ եղբորն Փաշային եւ Ալիսանին, եւ եղբարորդոյն Կազարին, Փաշային, Միլիթիլին, Պատիւհասուն, եւ այլոցն։ Որք հանդիպի ամայ յիշեցէր եւ ամ. ողորմի ասացէր եւ դուք յիշեալ լիջիք ի քան. Այ. մերոյ։

ցած էին այդ սենեակներուն և «բազում անօրէնութիւններն» ըրած էին վանքին և պատճառեցած էին ատոր պարտքերուն։

Ըստ Դարանապցիի, Անթէպցին մանրամասն հաշուեցոյցը կը պատրաստէ վճարուած պարտքերուն և եղած ծախքերուն, նշանակելով ձմեռ ի մէկ լուծամօրոցն։ Նոյն ատեն սխալ կամ խնդամիւր տեղեկութիւն մըն ալ կու տայ, ըսելով որ Աղարիա միայն կազար զըշ. յանձնեց Անթէպցիին՝ երուսաղէմ տանելու համար, մինչ նոյնինքն Անթէպցին կ'ըսէ թէ մեզի տրուած գումարէն 16,000 մարշիլ պարտք վճարեցինք և 8000 ալ Խոտարինը Հալէպ և յանձնեցինք Աղարիային, ըսել է իրենց յանձնուած է 24,000 մարշիլ։ Անթէպցին 16,000ը կ'որակէ «մաշիլիսով», որ է զուռուշ, իսկ 8000ը՝ «սակիսով» իր Սերաստիայէն բերած 500ին համար ալ ըսաւ վերեւ «կարմիր սակի»։

Աղարիա, ընենելով երուսաղէմի պարտքին հաշիւները, զարմացիւ և պոռացիւ է թէ «ո՛րպէս լիալ է այսքան պարտք»։

Դարանապցին դիտել կուտայ թէ Զուղայեցիին վախճանութեն (1601) ետքը՝ հանգանակութենէն անոր քով մնացած զբամբ ճանայտ» ըրին, և ոչ ոք չգիտցաւ թէ ի՞նչ եղաւ այդ գումարը։ Տաշիկներու վախէն ծայն ալ չկրցան հանել, և թերեւ, կը յարէ, որ մը ինքնին կը յայտնուէր։

Դարանապցին այս դիտողութիւնը կ'ընէ, ցոյց տալու համար թէ քիչ ետքը Ս. Յակոբ զարմեալ սկսաւ ճնշուիլ երուսաղէմի Պարոնին, Դատաւորին և Շէյխերուն բռնութեան տակ, և Մէրտինցի Դաւիթ, զահանջելու համար անոնց զօջաքաղութիւնը, նոր նոր պարտքեր ըրաւ, և մինք որ, կ'ըսէ, երկու Զատիկ անցուցինք երուսաղէմ, և 1606ին ալ հո՛ն էինք, ակնատես եղանք վանքի տառապանքներուն, որուն ուխտաւորական հառցիլները կարուած էին, ձէլալիներուն ասպատակութեան պատճառով, որոնց առջև բոլոր երկիրը աւերակ դարձած էր. որովհետեւ անոնք անցան կարիւնէն վեր մինչև կարս, երևան, և կարիւնէն վեր մինչև կաֆա, Ստամպուլ, Ռումէլի, շատերն ալ գացին Պուլատն, Լեհ, Չեհ։ Այս աւազակներու եւ սպանիլներու վախէն ոչ ոք գուր կ'եկէր իր տեղէն. հետեալոր, ըսել կ'ուզէ, «պղծութիւն» ժողովելու նըպատակով երուսաղէմէն համբայ եկող մը՝ չէ՛ր կրնար Հալէպէն անդին անցնել։ Ս. Յակոբին գանձանակները լիբրեցած էին ամէն տեղ, և եւս ռախտաւորութիւնը, որ յառաջ Զուրի պէս կը հասէր կուգար երուսաղէմ, հիմայ կտրուած էր բոլորովին, և փոխանակ երուսաղէմ գալու, ժողովուրդը իրենց մօտիկ ուխտատեղիները կ'երթային։

Դեռ աւելին կայ։ Անթէպցին կը պատմէ որ երբ Աղարիա կիթ. հանգանակութեան պատճառով բացակայ էր իր արժողէն, 1600ին, Առաջաւորաց պահուց ՇԲ. օրը, Ս. Սարգսի տօնին, Սարգսի կոչուած ձորապետը, անշուշտ ձէլալիներէն, Սիւ եկաւ, զսպելու համար Սոլթաններու ասպատակութիւնը, որոնց գլուխը կեցած էր Մահդիօղլուն, որոնք կ'ուզէին տիրապետել Սի-

սի վրայ: Սաթուրճին եկած էր Անթէպէն ուղ-
ղակի Սաւորոյ վրայ, սպաննած էր տեղւոյն
«պարոն»ը, այնպէս որ երբ Սիս հասաւ ան՝ ա-
յլ տառամբները փախան, անոնց հետեցան Սիսի
խաւած բնակիչներն ալ, թողլով իրենց ինչքերն
ու ստացուածները: Հայեր թէեւ չփախան և
անձի կորուստ չունեցան, բայց անոնք ալ կո-
ղտաւեցան, նոյն իսկ Սուրբ Լուսաւորչի գան-
ձին թանկագին անօթները և զարդեղէնները,
որոնք թաքստեան պահարաններու մէջ էին, ե-
րեան հանուեցան այդ չարագէմ գաղաններու
կողմէն և կողոպտուեցան: Միայն Սուրբ Ազերը,
Աջփահ Մինաս և իր եղբորորդին Տէր Ղազար
Քահանայ, մեծ ճարպկութեամբ փախցուցին և
տարին Ատանա:

Ասիկա աղօտ մէկ պատկերն է ժՁոյ դարու
քաղաքական կացութեան Անատոլիոյ կամ Փո-
քրը Ասիոյ մէջ, ժամանակակից ու ականատես
Անթէպիլի գրչէն, որ դեռ իր կաթողիկոսութեան
ընթացքին՝ Սիսի վրայ Դաւիթ յարձակումին
պատմութիւնն ալ պիտի ընէ մեղի:

Այսպիսի դժնդակ պայմաններու մէջ է որ
Ազարիա Կաթողիկոս, կրցաւ ազատել Ս. Յակո-
բը իր ծանր պարտքերէն:

Հի'ն է երուսաղէմի պարտքերուն պատմու-
թիւնը, առաջին պատմական յիշատակութեան
կը հանդիպինք ժողով դարուն, երբ դեռ չէր վե-
րահաստատուած էփմիամին Աթոռը, մենք տե-
սանք արդէն որ Մուսաբէկեան, Եւզոկացին,
Թլիւրանցին, ասոնք յիշատակուածներն են,
իւրաքանչիւրը իր ժամանակին, աշխատեցան Ս.
Յակոբի պարտքերը վճարելու, սրբազան գրաւ-
ները ազատելու և անոր պէտքերը հոգալու հա-
մար:

Ս. Յակոբը, ժողովրդական բացատրութեամբ,
«կիման կոփն» էր երուսաղէմի պաշտօնական ան-
ձերուն, մոլեռանդ շէյխերուն և բոլոր բռնաւոր-
ներուն, որոնք մակարոյձներու պէս փակչած
Ս. Յակոբի կշտին, կ'սպառէին անոր կենսական
հոյզը հազար տեսակ պատրուակներով, որոնց
գլխաւորն էր Հայոց միջնեկեղեցական իրաւունք-
ներուն պաշտպանութիւնը: Բայց պէտք է գի-
տել որ այս մակարոյձներ միևնոյն կերպով փակ-
չած էին Հայոց մրցորդ յարանուանութեանց ալ,
և այսպէս ամէն կողմէ կը ձգէին: Այս է լուսա-
բանութիւնը այն երեւոյթին, զոր մատնանիշ
կ'ընէ Դարբանապիլին թէ Մէքսիկայի Դաւիթ զարձ-
եալ պարտքերը բրաւ, որովհետեւ Ս. Յակոբ նորէն
կը ճգմուէր ծանր պարտքերու տակ 1606ին, Ան-
թէպիլին ըրած մաքրագործութիւնէն հազիւ հինգ
տարի ետքը: Ասիկա ցոյց կուտայ թէ հարստա-
հարկներ անգամ մը կշտանալէ ետքը թոյլ կու-
տան որ Ս. Յակոբ քիչ մը շունչ առնէ, սանկ
քանի մը տարի, և զարձեալ կ'անօթենան և նո-
րէն կ'սկսին ուղիւ, նեղիւ, և Ս. Յակոբին վա-
րիչները կ'ստիպուին նոր նոր պարտքերու տակ
մանկ անօթի գաղանները կշտացնելու համար,
«Յոռի չըջան» մը, որուն մէջ զարեւոյթ խորբալ-
ուած է Ս. Յակոբ:

Բ. Ե.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՄԵՐ ԹԱՐԳՄԱՆԻՉՆԵՐՈՒՆ

ԿԱՐՏԵՅԵԱԼ, ԵՐԲԱՅԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆԸ

Բ.

Կարեւոր մէկ մասը այն երբայական
բառերուն՝ զորս ուղղակի Եօթնասնիցէն
փոխադրած են մեր թարգմանիչները նոյ-
նութեամբ՝ յարգելի Ուսուցչապետը մէջ
երած է արդէն, ինչպէս ըսինք: Այդ բա-
ռերէն հազիւ մէկ քանիները պատահական
կիրարկումներ ունեցած են մեր մատենա-
գրութեան մէջ՝ իրեւ հասկցուած բառեր,
թէեւ յատուկ անուններու հոլովումը տըր-
ուած ըլլայ անոնց առաջին օրէն իսկ, զոր
օր. սարեկայ, դարիրայ, նեսարաւ, արզորայ,
գեղգորայ, ևայլն ձևերով. իսկ միւսները
դատապարտուած են իրենց տեղերը մընա-
լու՝ իրեւ օտարոտի ու խուժուժ ձայնի:

Մեր ընթերցողներուն համար աւելորդ
չհամարելով ներկայացնել Ուսուցչապետին
նկատի առած բառերը, կը դնենք զա-
նոնք այլուրեւեան կարգի մը վրայ, և նը-
շանակելով հանդերձ անոնցմէ իւրաքան-
չիւրին տեղն և խմատը՝ իրենց յունապա-
նորայեցերէնովը միասին, ինչ ինչ դիտ-
դութիւններ ալ կը կցենք մեր կողմէ:

Ահա այդ բառերը.

Աւսսարա, Նեթի Նգարալ (Ա. Թագ. Ի 20),
ἀυσσάρα.

Ասլոյ(*), Բալ (Յոր ԼԹ 13), ἀσλό:— Միւ-
նոյն բառը թարգմանուած է նաեւ առ-
սիւն (Երեմ. Ը 7), բայց կեղակարծ կ'ե-
րեւի այդ գրչութիւնը:

Աւարա(**), արարոյթ, Բալ, Բալեթ (Դ.
Թագ. Ի 4, 5. Երեմ. ԼԹ 5), ἀραβή,
ἀραβή. — Այլուր արարոյթը կ'ըրած է
Ռարոյթ՝ իրեւ յատուկ անուն (Թիւք
ԻԶ 3, 63. ԼԱ 12. Երկր. Օր. ԼԴ 1.
Յիսուս ԺԳ 14 ևայլն, Բաբաճ.

(*) Հին Բաղդադը կը գրէ. «Ակիւզա» բաղ-
թարգմանեաց, իսկ տմանք ասին ջուեակ գալ
գոա »:

(**) Մեր Աստուածաշունչին մէջ արարացի(Դ)
ալ թարգմանուած է այն բառը (Երկր. Օր. Ա
7. Բ 8). Հմմտ. «ձոփն Արարացեաց» (Յիսուս Գ 16,
ևայլն):